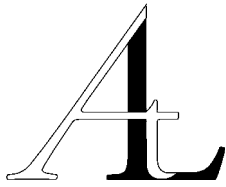

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 22

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 22

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2020

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Mindaugas Šinkūnas

Jono Kristijono Dicelijaus lietuviška 1690 metų dedikacija ○ 9

Birutė Triškaitė

Jono Berento giesmyno *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmė-Knygos* ir maldyno *Maldė-Knygėlos* antrasis leidimas (1735): nežinotas egzempliorius Prahoje ○ 33

Ona Aleknavičienė

Lietuvių tarmių samprata Povilo Frydricho Ruigio gramatikoje
Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick (1747): centras ir periferija ○ 83

Giedrius Subačius

Simono Daukanto Patarlių ortografijos lūžis Sankt Peterburge (~1838–1841) ○ 131

Roma Bončkutė

Simono Daukanto *BUDA Senowęs-Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū* (1845) šaltiniai ○ 217

Viktorija Šeina

Adamo Mickiewicziaus įsavinimas tarpukario Lietuvos mokykloje:
Mykolo Biržiškos indėlis ○ 249

Reda Griškaitė

Jašiūnų dvaras kaip Lietuvos istorijos rašymo erdvė ○ 277

Veronika Girininkaitė

Lietuvių draugijų veiklos atspindžiai
Vytauto Civińskiego (1887–1910) *Dienoraštyje* ○ 329

Recenzijos (Reviews)

Dalia Jakulytė

Recenzuojama: Birutė Kabašinskaitė, *XVI–XVIII amžiaus lietuviškų kalvinistų giesmynų kalba: redagavimo istorija*, 2019 ○ 357

Ona Aleknavičienė

Recenzuojama: Inga Strungytė-Liugienė (sud., par.),
Moderniųjų iniciatyvų ir tradicijos dialogas: surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje. Straipsnių rinkinys, 2019 ○ 363

Paweł Brudzyński

Review of: Gina Kavaliūnaitė (ed.), *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija 2. Naujasis Testamentas Viešpaties mūsų Jėzaus Kristaus, lietuvių kalba duotas Samuelio Boguslavo Chylinskio. Lietuviško vertimo rankraščio faksimilė = Biblia Lithuanica Samueli Boguslai Chylinski 2. Novum Testamentum Domini Nostri Jesu Christi Lithvanicà Linguà donatum a Samuele Boguslao Chylinski. Manuscripti Lithuanici imagines digitales*, 2019 o 377

Vilma Žaltauskaitė

Recenzuojama: Olga Mastianica-Stankevič, Jurgita Venckienė (par.), Mečislovas Davainis-Silvestraitis, *Dienoraštis 1904–1912. Bibliotheca Archivi Lithuanici* 11, 2020 o 387

Darius Staliūnas

Recenzuojama: Eligijus Raila, *Lietuvystės Mozė. Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, 2019 o 393

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Clemente Dedela

Spaudėjo gyvenimas ir lietuviškosios raidės <è> ir <Ë> Čikagoje o 403

Jurgita Venckienė

Mokslinis seminaras „*Sekant dvasią kalbos*“.
Kalbininkui Jonui Jablonskiui – 160 metų o 415

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Recenzuojama:

*Moderniųjų iniciatyvų ir tradicijos dialogas:
surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje.
Straipsnių rinkinys,*

sudarė ir parengė Inga Strungytė-Liugienė

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas,
2019, 270 p. ISBN 978-609-411-258-4

Šis straipsnių rinkinys skirtas surinkimininkų judėjimui – savitam religiniam reiškiniiui, Prūsijos Lietuvoje gyvavusiam daugiau negu 200 metų: nuo XVIII a. antros pusės iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos ir dar pirmaisiais sovietmečio dešimtmečiais. Jis nebuvo inspiruotas nei valdžios, nei Evangelikų liuteronų bažnyčios, nei mokslo bendruomenės. Prūsijos Lietuvoje jis iš esmės atsirado pasauliečių iniciatyva. Pagrindinė jo forma – namų pamaldos, gavusios *maldų surinkimų*, vėliau tiesiog *surinkimų* (vok. *Gebetsversammlungen*, *Versammlungen*) pavadinimą. Jų dalyviai vadinti *surinkimininkais* arba *maldininkais* (vok. *Versammeln*, *Maldeninker*), o vadovai – *Žodžio sakytojais* arba tiesiog *sakytojais* (vok. *Vorsteher*). Kaip teigė Dainora Pociūtė, moderuodama rinkinio pristatymą visuomenei¹, šis judėjimas – mažai pažinta kultūros istorijos dalis, jo chronologinės ribos ilgios ir ne visai aiškios, jis pats kontraversiškas, patyręs įvairių įtakų, bet, svarbiausia, palikęs daug raštijos.

Idėja suburti kelių sričių mokslininkus, kurie įvairiais aspektais tirtų surinkimininkų judėjimą XVIII–XIX a., Ingai Strungytei-Liugienei kilo prieš ketverius metus. Pagrindiniai tos idėjos, virtusios projektu², rezultatai – 11 straipsnių, paskelbtų Lietuvoje ir Lenkijoje, ir 7 internetiniai leidiniai, nuo 2019 m. publikuojami LKI interne-

1 Pristatymas vyko 2020 m. spalio 14 d. Bažnytinio paveldo muziejuje Vilniuje.
2 Projektą rėmė LMT pagal Nacionalinę mokslo programą „Modernybė Lietuvoje“,

kurios tikslas – kompleksiskai tirti visuomenės modernėjimo procesus ir jų įtaką valstybei, tapatumui, kultūrinei savasčiai ir atminčiai.

to svetainėje „Senieji raštai“³. Tokia vienu ir kitų gausa liudija, kad neoficialių religinių bendruomenių veikla, vaidmuo visuomenės gyvenime, kūrybinis palikimas iš tiesų iki šiol buvo tirtas ir viešintas mažai.

Dalis šio projekto straipsnių paskelbta metais anksčiau – *Senosios Lietuvos literatūros* 46-oje knygoje *Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje* (2018) ir tęstiniame Lenkijos mokslo leidinyje *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* (2018). Juose padėtas pagrindas surinkimininkų istoriniam kontekstui, savivaizdžiui ir įvaizdžiui, tradicinių ir inovatyvių elementų dermei suprasti. Čia reikėtų išskirti du istoriko Dariaus Barasos tyrimus, pateikusius svarbių žinių apie surinkimus. Straipsnyje „Maldininkai Prūsijos Lietuvoje: masiškumas, paplitimas ir įvaizdis XIX a. 3-iajame dešimtmetyje“, remiantis 1823 m. Prūsijos konsistorijos ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Liuteronų bažnyčios⁴ ribų veikiančias religines draugijas, parodytas surinkimų mastas, jiems vadovavę asmenys ir oficialiosios Bažnyčios požiūris⁵. Skelbiama ir pati ataskaita (faksimilė, perrašas, vertimas į lietuvių kalbą), saugoma Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne⁶. Remiantis šiuo dokumentu, recenzijoje kai kur bus ieškoma sąsajų tarp vokiečių teologų postulatų ir jų realizacijos Prūsijos Lietuvoje, kartu stengiantis susieti ir skirtinguose leidiniuose paskelbtus tyrimus.

Straipsnių rinkinio įvade Strungytė-Liugienė pristato ir 2018 m. skelbtų, ir naujų tyrimų tematiką (p. 8–12). Šio rinkinio autoriai ir jų problemų laukas gana platus: Darius Petkūnas (pietizmo ištakos ir teologiniai pagrindai), Žavinta Sidabraitė (surinkimininkų literatūra žanrų požiūriu), Inga Strungytė-Liugienė (surinkimininkų giesmynai ir jų kalba), Mindaugas Šinkūnas (religinių veikalų kalba), Justyna Prusinowska (istoriografinė surinkimininkų judėjimo Mozūrijoje apžvalga).

Rinkinys pradedamas nuo surinkimų priešistorės: Darius PETKŪNAS studijoje „Liuteroniškojo pietizmo tėvų – Pilypo Jokūbo Špenerio ir Augusto Hermano Frankės – teologija“ eina prie ištakų – pietizmo, kurio šauklys buvo vokiečių teologas Philippas Jakobas Speneris (1635–1705). Veikale *Pia desideria* (1675) jis paskleidė ir idėją apie neoficialias pamaldas, arba surinkimus (lot. *collegia pietatis*). Nors recenzijoje ne vieta ištisai referuoti turinį, ties keletu dalykų reikia sustoti ilgiau, – jie svarbūs surinkimininkų judėjimo esmei ir kontraversiškumui suprasti.

Speneris surinkimus, kuriuose kunigai kartu su tikinčiais siekia pažinti Dievo žodį, įsivaizdavo ir kaip Biblijos pažinimo, ir kaip tikėjimo stiprinimo būdą. Kviesti

3 Johannas Arndtas, *Šešios knygos apie tikrą krikščionumą (pirma knyga)*, 1807; Kristijonas Endrikis Mertikaitis, *Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi*, 1825; *Komidanto dukteraitė*, 1897; *Keturios gražios giesmės*, ~1841; *Keturis naujo giesmė*, ~1841; *Penkis naujo giesmė*, ~1841; *Eikš prie Jėzaus*, ~1845; jų dokumentinius perrašus ir žo-

džių formų konkordancijas žr. <http://seniejirastai.lki.lt/>.

4 Terminas *Evangelikų bažnyčia* čia ir toliau vartojamas kalbant apie liuteronų bei reformatų uniją, Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo III paskelbtą 1817 m.

5 Barasa 2018a, 140–169.

6 Barasa 2018b, 253–319.

į juos pradėjo 1670 m. Frankfurto prie Maino parapijoje (p. 34–35)⁷. Jo teologijoje svarbus vaidmuo buvo skirtas atgimimui (vok. *Wiedergeburt*) – vidinei asmens transformacijai, vedančiai prie gyvo tikėjimo ir dvasinio tobulėjimo, arba šventėjimo (p. 25–30). Surinkimuose dalyvavo atgimusieji ir būtent jie jam buvo tikroji Bažnyčia. Ši vieta jau verčia suklusti: o kas tada Speneriui buvo kiti? Netrukus iš tiesų Bažnyčią imta dalyti į dvi: *Ecclesia* ‘bažnyčia’, susidedanti iš įprastų tikinčiųjų („regimoji Bažnyčia“), ir *Ecclesiola* ‘bažnytėlė’, kurią sudarė atgimę krikščionys („neregimoji Bažnyčia“) (p. 32–35). Kai kurie jų vėliau nutraukė ryšius su Evangelikų liuteronų bažnyčia, tapo schizmatikais. Dėl to išgyvendamas ir pats, ir nuolat smerkiamas ortodoksų, Speneris 1686 m. *collegia pietatis* veiklos atsisakė (p. 35). Jo požiūris į surinkimų prasmę pasikeitė, bet vokiečių žemėse jie populiarėjo toliau, pietistų sąjūdis augo, kai kur radikalėjo ir tolo nuo tradicinės liuteronybės. Pietistus pradėta kaltinti sektantizmu ir heterodoksija. Petkūnas išsamiai aprašo Spenerio teologijos kritiką, pietizmą kritikuojančius ir jį ginančius traktatus (p. 39–52)⁸.

Pietizmas nebuvo vienalytis. Petkūnas nurodė penkias sroves (p. 16), bet daugiausia dėmesio skyrė Philippo Jakobo Spenerio ir Augusto Hermanno Francke’s (1663–1727) teologinių postulatų analizei. Jis atkreipė dėmesį į tai, kad Prūsijos Lietuvoje plito ne Spenerio, bet Francke’s pietizmas. Šis paprastai vertinamas kaip praktinė krikščionybė (lot. *praxis pietatis*), kaip gyvas, kasdienį gyvenimą siekiantis keisti tikėjimas⁹. Nors Francke buvo Spenerio sekėjas, namų pamaldų idėjos greitai atsisakė ir jis (po 1694) – ėmėsi viešųjų edukacinių priemonių ir grįžo prie tikėjimo skleidimo per bažnyčias (p. 72). Didžiulį poveikį šios krypties pietizmo plėtrai padarė Prūsijos karalių Frydricho I (1657–1713, valdė 1701–1713) ir Frydricho Vilhelmo I (1688–1740, valdė 1713–1740) finansinė bei administracinė parama, teikta Halėje įkurtoms Francke’s įstaigoms. Pietistams įsitvirtinus Halės universitete, judėjimas turėjo ir mokslo centrą, kuris tapo idėjų sklaidos židiniu ir vokiečių žemėse, ir toli už jų ribų.

Apie Halės pietizmą rašyta ir rašoma daug. Iš Petkūno studijoje pateiktų ir su surinkimais labiausiai susijusių dalykų reikia paminėti Francke’s sukurtas taisykles dvasiniam ugdymui (vok. *Lebens-Regeln*). Jos turėjo ne tik skatinti pamaldumą, bet ir atriboti nuo „pasaulio tuštybių“ – pramogų ir žalingų įpročių (p. 65–66). Kad jomis beveik po šimto metų vadovautasi ir Prūsijos Lietuvoje, liudija ir jau minėta 1823 m. Prūsijos konsistorijos ataskaita, ir kiti šaltiniai¹⁰. Gilijos kunigas Gotfrydas Lėbrechtas

7 Tikintieji du kartus per savaitę rinkdavosi klebonijoje, kur buvo aptariamas sekmdienio pamokslas, skaitoma dvasinį tobulėjimą skatinanti literatūra. Nuo 1675 m. skaityta tik Biblija (p. 35).

8 Skyrelis „Špenerio teologijos kritika“ dėl to pasidaro pernelyg ilgas, juo labiau kad pati polemika ne visada buvo argumen-

tuota ir neturinti (ar per menkai turinti) sąsajų su Prūsijos Lietuva, bet jis irgi ras savo skaitytoją, veikiausiai teologą.

9 Elkar 2015, 59.

10 Apie lietuvių ir lenkų (mozūrų) surinkimininkų požiūrį į folklorą žr. Prusinowska 2018, 506–508.

Ostermejeris (Gottfried Lebrecht Ostermeyer, 1786–1855)¹¹ Labguvos superintendantui Johannui Ephraimui Reicheliui¹² raštiškai pranešė, kad maldininkai, kurių yra apie 200, yra ramūs, dievobaimingi, labdaringi krikščionys, klusnūs pavaldiniai, kovojantys su girtuoklyste ir kitomis ydomis, uoliai lankantys bažnyčią, o savo vaikus auklėjantys drausmingai ir religingai:

Der Pfarrer Ostermejer zu Gilge hat || dem Superintendenten Reichel zu Labiau || schriftlich angezeigt, daß die Maldeninker || ftilten, gottesfürchtige, wohlthätige Chriften, || gehorfame Unterthanen find, dem Brannt=||wein trinken und andere Laftern fteuern, || fehr fleißig in die Kirche und zum heiligen || Abendmahle gehen und ihre Kinder in der Zucht || und Vermahnung zum Herrn erziehen¹³.

Apie Papelkių (Labguvos inspekcija) surinkimininkus (jų buvo nuo 200 iki 300) atsiliepiamas irgi palankus: gyvenimo būdas esąs vertas pagarbos, jie nedarą nusikaltimų, einą tiek į bažnyčią, tiek ir į savo maldos sueigas, bet tik ne į smukles gerti, lošti ir šokti. Kai kurie jų nuodėme laiką net sekmadieniais pinigūs skaičiuoti, valgi gaminti:

Die Maldeninker leben in diefer Gemeinde || ehrbar, verabfcheuen Diebstahl, Raub, || Mord und andere grobe Verbrechen, hal=||ten den Sonntag heilig, besuchen die Kirche || und ihre Bettstunden, keinesweges aber die || Gaifhäufer zum Trinken, Spielen und Tanzen. || Manche halten es für fündlich, am Sonntage Geld zu zählen, Effen zu kochen¹⁴.

Apie Klaipėdos surinkimininkus (jų apie 20) superintendantas Viktoras Sprengelis atsiliepė panašiai: į namų pamaldas renkasi jau 13 metų ir tai jiems daro gerą poveikį: jas lankantys pasižymi veiklumu, blaivumu, pamaldumu¹⁵. Aulavėnų parapijoje jie (12 vokiečių, 80 lietuvių) išsiskiria uoliu bažnyčios lankymu, blaivumu, sugyvenamumu, darbštumu¹⁶.

Grįžtant prie Petkūno studijos, paminėtinas antras svarbus aspektas – Francke's mokymas pažinti Bibliją dviem lygmenimis: pagal „kevalo ir branduolio“ metodą, kur kevalas – tai teksto analizė gramatiniu, istoriniu, struktūriniu požiūriu, o jį „perskėlus“ einama link branduolio – dvasinės prasmės. Šitą prasmę, pasak Francke's, supranta tik atgimęs tikintysis. Ir nors Biblijos skaitymas „pagal raidę“ ir „pagal dvasią“ – svarbus tikrajai prasmei suvokti, tačiau svarbiausias egzegezės tikslas – praktinis skaitymas (lot. *lectio practica*), t. y. atsakant į klausimą, kaip tekstas gali būti pritaikomas krikščionio gyvenime. Šitam metodui paaiškinti daug dėmesio skyrė pats Francke, o dėl jo svarbos pietistų ideologijai – ir Petkūnas (p. 66–70). Jei ieško-

11 Gotfrydas Lėbrechtas Ostermejeris Gilijoje dirbo 1819–1827 m. (Moeller 1968, 42).

12 Johannas Ephraimas Reichelis Labguvoje dirbo 1820–1839 m. (Moeller 1968, 80).

13 Barasa 2018b, 281, 283, 311.

14 Barasa 2018b, 277, 279, 311.

15 Barasa 2018b, 285, 287, 313.

16 Barasa 2018b, 303, 301, 319; apie surinkimų topografiją, dalyvių gausą ir įvaizdį žr. Barasa 2018a, 162–163.

sime sampratos atspindžių Prūsijos Lietuvoje, tai 1823 m. Prūsijos konsistorijos ataskaitoje kaip vieną iš atsakymų į klausimą „Kas vadovauja apeigoms?“ rasime: „Vyrai iš žemesnės liaudies klasės, kurie save laiko dvasios įkvėptais ir esą geriausiai supranta Šv. Raštą“¹⁷; „dažnai keliaujantys [pamokslininkai], kitais atvejais – tie, kurie pasijaučia esą įkvėpti“¹⁸. Aprašant pamaldas, ataskaitoje sakoma: „perskaitomas skyrius iš Biblijos, kuris išaiškinamas taip, kaip esą Šv. Dvasia įkvepia“¹⁹.

Francke pritarė optimistiniam Spenerio požiūriui į eschatologiją – žmonijos likimo doktriną (p. 81). Jie abu tikėjo Bažnyčios laukiančiais geresniais laikais ir tai skatino Francke'ę Halėje steigti edukacines ir socialines institucijas, vykdydžiusias pietizmo misiją ir siekusias pokyčių socialiniame bei kultūriniame visuomenės gyvenime. Tam įtakos turėjo ir tai, kad gyvam tikėjimui būtinas atgimimas suprastas kaip priklausantis nuo asmens valios, taigi pats tikėjimas laikytas ne kristocentrišku, o antropocentrišku, o tai sudarė geras prielaidas ir žmogaus aktyvumui reikštis²⁰.

Skaitant studijos skyrius tiek apie tuometę Spenerio, tiek apie Francke's teologijos kritiką, jau matyti ir jų idėjų inspiruotas pietizmo kontraversiškas. Visų pirma kontraversiški tokie dalykai kaip atgimimo sureikšminimas, pasaulietinės kultūros sumenkinimas, atgimusiųjų ir neatgimusiųjų, „neregimosios“ ir „regimosios“ Bažnyčios supriešinimas, atvėręs kelius separatizmui. Būtent dėl to ėmė rasti sektoms būdingų bruožų. Ir ne tik Speneriui bei Francke'i gyviems esant, bet ir vėliau, kai surinkimų idėja vėl atgijo ir plito dar smarkiau. Kad atsirado opozicija *mes* ir *kiti*, lemianti krypimą link sektantizmo, liudija ir 1823 m. Prūsijos konsistorijos ataskaita. Čia, aprašant Laukiškos (Labguvos inspekcija) surinkimininkus, sakoma, kad jie laiko save vieninteliais išmintingais, šventais ir vertais išganymo, o kiti žmonės, jų akimis žiūrint, yra „velnio vaikai“:

Die Maldeninker halten sich allein für || klug, heilig und der Seeligkeit würdig, an=dere Menfchen find in ihren Augen Teufels=||kinder²¹.

Be to, jau minėtas superintendantas Reichelis būgštavo, kad jie vėliau ar anksčiau pereis į katalikybę, nes švenčia ir katalikiškas šventes²². Kiti vertinimai, ypač Ragainės inspekcijoje, liudija, kad surinkimininkai ir patys save, ir kiti juos laikė išskirtiniais: „save vadina besimeldžiančiais (*Maldininkais*) bei šventaisiais“²³; „jie neslepia

17 Barasa 2018b, 272, 274, 308.

18 Barasa 2018b, 294, 296, 316.

19 Barasa 2018b, 281, 283, 311.

20 Pietizmas buvo ne vien religinis, bet ir socialinis judėjimas, skatinęs tiek tikėjimo atsinaujinimą, tiek juo paremtą visuomenės veiklumo didinimą, gyvenimo kokybės gerinimą. XVI a. įtvirtinta teologinė doktrina, kad žmogaus išganymą lemia tik tikėjimas (lot. *sola fide*), o ne geri darbai, XVIII a. iš esmės nesugriaunama, tačiau

tikintysis įpareigojamas dar ir keisti savo gyvenimą – gerais darbais pagerbti Dievą, padėti artimui ir patvirtinti atsinaujinimo tikrumą (Kotsch 2011, 140–142). Kitaip sakant, visa savo veikla turi parodyti norą būti išganytas, o ne vien pasitikėti Dievo apvaizda (plg. Mt 6,25–34, Mt 10,29–31).

21 Barasa 2018b, 273, 275, 309.

22 Barasa 2018b, 273, 275, 309.

23 Barasa 2018b, 290, 292, 312.

pasididžiavimo savo susirinkimais“; „jie savo narius laiko gerais žmonėmis, o kitus ne“; „[r]amūs ir gerbtini žmonės, tačiau linkę į misticizmą“²⁴, panašiai ir Įsruities inspekcijoje: „[š]itie maldos broliai (maldininkai) yra ramūs, tylūs ir blaivūs žmonės, nes tik tokius išleidžia ir pakenčia tarp savęs“, „kitais mąstantiems jie yra kieti ir grubūs; Šv. Raštą jie pažįsta geriau nei kiti parapijiečiai“²⁵. Nors surinkimininkų žymėtumas tradicinėje visuomenėje akivaizdus, vis dėlto pagrindinis požymis, neleidžiantis Prūsijos Lietuvoje laikyti jų sektantais, – neatsiribojimas nuo Liuteronų bažnyčios. Kiek galima spręsti iš 1823 m. ataskaitos, tuo metu Karaliaučiaus ir Gumbinės inspekcijose, skirtingai negu kai kuriose vokiečių žemėse, aiškių mėginimų atsiskirti nuo oficialiosios Bažnyčios nebuvo, daug kur pabrėžiamas kaip tik uolus bažnyčios lankymas ir, beje, lojalumas Prūsijos valdžiai. Pavienių išstojimų iš Bažnyčios atsirado XIX a. pabaigoje²⁶.

Petkūno studijos struktūra logiška, tyrimas paremtas pirminiais šaltiniais ir gausia antrine literatūra (žr. sąrašą p. 82–97). Pateikiama nuosekli istorija, išryškinamos dviejų garsiausių pietistų teologinės pažiūros (ir skirtingos, ir turinčios bendrų jungčių), paaiškinama daug XVII–XVIII a. teologinėje literatūroje vartotų terminų, todėl studija vertinga tiems, kas tiria ir tirs pietizmo istoriją. Reikia pridurti, jog gerokai nustebino paskutinė išvadų pastraipa: joje sakoma, kad Spenerio ir Francke's teologinės nuostatos vis dar laukia išsamesnių studijų, kad iki šiol nėra kritinio Francke's raštų leidimo:

Nors istoriniu požiūriu pietizmas pakankamai tyrinėtas, teologinės abiejų pietizmo tėvų nuostatos vis dar laukia išsamesnių studijų. Dėl didelės pirminių šaltinių apimties teologiniai pietizmo tyrimai yra gana fragmentiški. Špeneris ir Frankė buvo labai produktyvūs ir įtakingi teologai, tačiau iki šiol nėra kritinio Frankės raštų leidimo. Didelė dalis šaltinių prieinami tik archyvuose. Vien Frankės archyve Halėje guli tūkstančiai jo laiškų. Jo spausdintas rašytinis palikimas – 849 publikacijos. Jis nepateikė savo dogminės teologijos santraukos, todėl tyrinėtojai jo teologijos ypatumus siekia pažinti iš gausių jo pamokslų, poleminių traktatų ir kitų publikacijų (p. 81).

Jei taip, tai ar nereikėtų studijos autoriui tyrimą tęsti toliau ir apie Spenerio bei Francke's teologiją išleisti atskirą monografiją?

Surinkimai Prūsijos Lietuvoje atsirado kiek vėliau negu vokiečių žemėse – XVIII a. antroje pusėje²⁷. Petkūnas, savo straipsnį skyręs Spenerio bei Francke's teologijai, jų

24 Barasa 2018b, 295, 297, 317.

25 Barasa 2018b, 297, 299, 303, 319.

26 Hermann 2000, 63, 70.

27 Pietizmo baigiamąja riba Prūsijoje linkstama laikyti 1740 m. – tai Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I valdymo pabaiga ir jo sūnaus Frydricho II (1712–1786, valdė 1740–1786) valdymo pradžia. Frydrichas

Vilhelmas I itin vertino Halės pietizmą, jo idėjas taikė jaunai monarchijai konsoliduoti, pietizmas Prūsijoje tuo metu tapo tarsi valstybine religija, o racionalesnis, universalesnis, į sekuliarizmą orientuotas Frydrichas II pietistus vertino kritiškai ir kartu su hernhutiečiais priskyrė sektai (Elkar 2015, 61–62).

netyrė ir priežasčių nenagrinęjo, todėl čia tikslinga pateikti jo mintį, pasakytą per knygos pristatymą Vilniuje. Surinkimų atsiradimą jis vertino kaip reakciją į racionalizmą, kai veikiant Švietimo idėjoms norėta ir Bibliją pažinti vien protu. Šiam teiginiui nepritarti negalima: jausmu paremtas tikėjimas nederėjo su logiškos sistemos paieškomis Biblijos teiginiuose ar įsivaizdavimu, kad ir joje turi būti racionaliai sutvarkyta visuma. Tačiau ar nereikėtų atsižvelgti dar ir į tai, kad surinkimai – žemesniųjų visuomenės sluoksnių judėjimas? Vis labiau sklindant Francke'ės sukurtoms elgesio taisyklėms, atribojančioms nuo pramogų, žmonėms ėmė stigti kartu išgyvenamų jausmų, bendrų suėjimų, palaikančių bendruomeniškumą ir nuspalvinančių kasdienį gyvenimą. Daugumai tradicinių pramogų – šokiams, žaidimams, dainoms, muzikavimui, teatrui – būdingas kolektyviškumas, o viena iš folkloro funkcijų yra emocinė-ekspresinė. Atsisakant tokių sambūrių, žmonių grupes pradėjo vienyti surinkimai – jie prarastas kultūrinio gyvenimo reikmes ėmė pildyti nauju turiniu ir naujomis formomis.

Norint suprasti pačių surinkimų vyksmą, dar kartą verta grįžti prie 1823 m. ataskaitos kaip dokumento, informuojančio ir apie tų sueigų turinį, ir apie jų literatūrinius šaltinius. Į klausimą „Iš ko jos susideda?“, dažniausia atsakyta, kad iš maldu, giedojimo ir religinių raštų skaitymo. Gilijoje skaityti skyriai iš Biblijos arba Johanno Arndto (liet. *Jonas Orantas*, 1555–1621) knygų *Tikroji krikščionybė* ir *Rojaus darželis*, Smeltėje prie Klaipėdos minima dar ir į lietuvių kalbą išversta sekmadieninė knyga bei giesmynas:

Außer Gebet und Gefang, || fagt man, werden Ab=||fchnitte aus der **Bibel**, || oder aus **Arnds wahrem** || **Chriftenthume**, oder aus || dem **Paradiesgärtlein** || vorgelesen²⁸.

Ihre Religionsübung be=||fteht in den Vesperftunden || im Gefange einiger Verfe, || Vorlefen aus **Arnds wah=||rem Chriftenthume** oder || dem **Sonntagsbuche**, welche || in liththauifcher Sprache || überfetz̄t find, einem Abend=||gebet aus dem liththauifchen || **Gefangbuche** und einigen || Schlußverfen²⁹.

Surinkimininkų literatūra labiausiai domėjosi dvi rinkinio autorės: Inga Strungytė-Liugienė ir Žavinta Sidabraitė.

Inga STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ, 2018 m. dėmesio skyrusi dviem surinkimų skaitinių knygoms – Johanno Arndto *Szešos Knygos apie Tikra Krikščionuma* (1807) ir *Rojaus Darželis* (1807)³⁰, rinkinyje skelbia straipsnį apie giesmynus: „Surinkimininkų giesmynų raida, kalbos kaita bei tradiciškumas (XIX amžiaus pradžia)“. Kaip matyti iš 1823 m. Prūsijos konsistorijos ataskaitos, lietuviškas giesmynas ir šios dvi Arndto knygos paprastai minimos kaip naudotos surinkimuose.

Tirdama giesmynus, Strungytė-Liugienė atkreipė dėmesį į tai, kad pirmieji giesmynų *Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi* (1800) ir *Mažos giesmių knygelės*

²⁸ Barasa 2018b, 281, 283, 311.

³⁰ Strungytė 2018, 199–221.

²⁹ Barasa 2018b, 285, 287, 313.

(1804) leidimai išėjo Karaliaučiuje, o nuo antrojo XIX a. dešimtmečio leidyba jau sutelkė naujai įkurtose spaustuvėse provincijoje: Tilžėje Heinricho Posto ir Klaipėdoje Friedricho Wilhelmo Horcho (p. 146–147). Antras svarbus dalykas, lėmęs ir turinį, ir raišką, yra asmenys, ėmęsi giesmių vertimo ir parengimo spaudai, – jie dažniausiai buvo įgiję tik pradinį išsilavinimą (Prūsijoje buvo privalomas nuo 1718 m.).

Žemesniojo visuomenės sluoksnio išiliejimą į raštijos kūrėjų gretas Strungytė-Liugienė įvertino kaip kultūrinį ir socialinį akibrokštą, sulaukusį dvasininkijos – aukštesniojo visuomenės luomo – reakcijos (p. 148). O ta reakcija nebuvo vienalytė: vieni kunigai į pasauliečių iniciatyvas žiūrėjo kritiškai, kiti jas palaikė. Antai oficialaus bažnytinio evangelikų liuteronų giesmyno sudarytojas Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) kvietė priešintis 1800 m. išleisto surinkimininkų giesmyno naudojimui kaip kliudančiam švietimui ir lietuvių lavinimui³¹. Tarp palankių buvo Kalninkų kunigas Natanielis Frydrichas Ostermejeris (Nataniel Friedrich Ostermeyer, 1784–1846)³²: jis Kristijono Endrikio Mertikaičio (~1775–~1856) giesmyne *Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi* išspausdino giesmę „Kova jau atlikta“, dedikuotą zalcburgiečiui, veikliam surinkimininkų sakytojui Frydrichui Grenzui (Friedrich Grenz, 1736–1826) (p. 148). Čia dar pridėtinai ir itin pagarbiai apie surinkimininkus rašęs Gilijos kunigas Gotfrydas Lėbrechtas Ostermejeris, kuris, kaip sakoma 1823 m. Prūsijos konsistorijos ataskaitoje, apie jų dievobaimumą, lojalumą, dorumą, drausmingumą raštu pranešė Labguvos superintendentui Reiche-liui³³. Šis savo ruožtu informavo, kad Ostermejeris, nors nėra sakytojas, bet proteguoja surinkimus, renka aukas ir platina Traktatų draugijos (vok. *Traktaten-Verein*³⁴) raštus³⁵. Natanielis Frydrichas ir Gotfrydas Lėbrechtas – Zygfrydo Ostermejerio (Siegfried Ostermeyer, 1759–1821) sūnūs, Gotfrydo Ostermejerio (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) vaikaičiai³⁶, taigi šiedu pastarojo palikuonys neabejotinai palaikė inovatyvius religinius reiškinius.

Straipsnyje tiriamas Mertikaičio giesmyno *Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi* trečiasis leidimas, išleistas 1825 m. Tilžėje Heinricho Posto spaustuvėje. Jo egzemplioriai, dabar saugomi LNB, yra skirtingos apimties: 355 ir 603 puslapių.

31 Milkus 1806, XVII.

32 Natanielis Frydrichas Ostermejeris Kalninkuose (Šilutės aps.) kunigavo 1815–1827 m. (Moeller 1968, 61).

33 Barasa 2018b, 281, 283, 311.

34 Draugijos panašiais pavadinimais (angl. *Tract Society*, vok. *Traktatverein*, *Traktatgesellschaft*) veikė nuo XVIII a. pabaigos Anglijoje, Vokietijoje ir kitur. Ypač veikli buvo Londono draugija (angl. *Religious Tract Society in London*), paskatinusi tokių draugijų radimąsi ir kitose valstybėse. Draugijos leido ir platino nedidelius leidinius plačiau visuomenei (Schäfer 1885,

791–803). Galbūt jos turėjo ryšių ir su Prūsijos Lietuva? Daryti tokią prielaidą skatina 1823 m. ataskaitoje minimas faktas, kad sakytojai gauną instrukcijas iš Anglijos (Barasa 2018b, 272, 274, 308). XIX a. pirmoje pusėje (nuo 1825) draugija veikė JAV, ji, be kita ko, skatino ir maldų susirinkimus (Baird 1844, 434–440).

35 Barasa 2018b, 281, 283, 311.

36 Apie jų kultūrinę ir literatūrinę veiklą plačiau žr. Citavičiūtė 2016, 34–36; su lituanistine veikla susijusių šios giminės atstovų genealogijos schemą žr. Citavičiūtė 2016, 17.

Didesniajame yra antra dalis „Pfalmai. Antra Dalis“ ir priedas „Pridetôs naujos Giefmės“. Autorė daro išvadą, kad ta antroji dalis, iki šiol literatūros istoriografijoje būdavusi priskiriama 1825 m. leidimui, buvo išleista vėliau ir funkcionavo kaip atskiras priedas, kurį prie giesmyno įrišdavo ir platindavo knygrišiai. Antrėsios dalies „Pfalmai. Antra Dalis“ *terminus a quo* – 1826, o *terminus ante quem* – 1838 m. Todėl koreguotina *Lietuvos bibliografijoje* (1969) iškelta mintis, jog Posto spaustuvė išspausdino du skirtingus – mažesnės ir didesnės apimties – leidimus (p. 149–156, 169–170). 1825 m. surinkimininkų giesmyną išleido dar ir Horcho spaustuvė, tačiau pasirodo, kad tai buvo perrinktas 1817 m. Tilžės leidimas (p. 156–158).

Daug dėmesio Strungytė-Liugienė skyrė rašybos ir morfologijos analizei ir priėjo prie išvados, kad XIX a. pradžios surinkimininkų giesmynams būdinga netipiška rašto kultūra, nesiremianti „kleiniška“ tradicija, kurios stengėsi laikytis XVIII–XIX a. evangelikų liuteronų raštų sudarytojai. Ta tradicija išliko tik giesmėse, Mertikaičio perimtose iš Gotfrydo Ostermejerio bažnytinio giesmyno (neiškikęs), o surinkimininkų giesmėms būdinga ir laisvesnė ortografija, ir tarminės formos. Tam įtakos turėjo, be abejo, ir menkesnis giesmių kūrėjų bei vertėjų išsilavinimas, lėmęs ir rašybos paprastinimą: nebevertojami diakritikai, taikomas fonetinis rašybos principas. XIX a. atsiradusi paprastesnė rašyba egzistavo greta oficialiosios rašto tradicijos (p. 158–169; 170).

Šiuo požiūriu straipsnis siejasi su dviem Mindaugo ŠINKŪNO tyrimais: 2018 m. paskelbtu „Surinkimininkų ir bažnytinių leidinių ortografijos skirtumai Degenų spaustuvės leidiniuose“³⁷ ir rinkinyje publikuojamu „Surinkimininkų ir oficialiosios religinės literatūros rašybos skirtumai“ (p. 177–232). Nors straipsnių pavadinimai atrodo panašūs, pastarajame daug didesnė tekstų aprėptis. Tiriama didžiųjų raidžių rašyba ir priebalsių geminatų vartojimas, diakritiniai ženklai kirčiui bei morfologinėms formoms žymėti. Remdamasis LKI Senųjų raštų duomenų bazėje saugomais šaltiniais ir programine analize, Šinkūnas sudarė geminatų gausumo indeksus, nustatė nosinių raidžių santykinį dažnumą, įvertino kitų varijuojančių ypatybių konkurenciją (p. 183–219). Tirdamas rašybos skirtumus surinkimininkų ir oficialiojoje bažnytinėje raštijoje, Šinkūnas irgi išskyrė tą pačią tendenciją: šalia tradicinės dvasininkų ir valdininkų ortografijos funkcionavo paprastesnė jos atmaina. Panaikinus spaustuvių veiklos suvaržymus, atpigus spaudai, daugėjo pasauliečių rengiamos literatūros, kurios adresatas – pamaldus ūkininkas, žvejys ar amatininkas. Tradicinė ortografija, kai detalios žymėtos fonetinės, prozodinės ir kai kurios morfologinės ypatybės, buvo patogi vokiečiams dvasininkams, ypač nepakankamai gerai mokėjusiems lietuviškai, tačiau tokio detalumo neberekėjo gimtakalbiams lietuviams.

Žavinta SIDABRAITĖ straipsnyje „Kai kurios asmens ir bendruomenės modernėjimo tendencijos surinkimininkų literatūroje“ (p. 103–143), kaip rodo ir pavadinimas,

³⁷ Šinkūnas 2018, 222–252.

ieškojo modernėjimo tendencijų³⁸. Žinant, kad XX a. literatūrologai ir kultūrologai į pietistinės pakraipos judėjimus žiūrėjo nepalankiai, vertino kaip uždarus, konservatyvius, atsisakančius liaudies kūrybos, kyla intriguojantis klausimas: kur bus ieškoma modernėjimo ir kokiais kriterijais bus remiamasi toliau. Sidabraitė atspirties tašku pasirinko tokius Vytauto Kavolio (1930–1996) išskirtus naujus kultūros elementus: ryškėjantį pasaulietišką sąmoningumą, istorinę nostalgiją, novatoriškumo džiaugsmą, socialinę kritiką, žmogaus judrumą ir tautos aktyvumą (p. 104).

Skyrelyje „Surinkimininkai ir oficialioji Bažnyčia“ iš pradžių pateikiama žinių apie surinkimų sampratą amžininkų straipsniuose, skelbtuose periodiniuose leidiniuose ir knygose. Pirmasis minimas Frydrichas Kuršaitis (1806–1884), kuris surinkimus vertino kaip tikėjimo išsaugotojus tuo metu, kai Liuteronų bažnyčia „buvo į miegą įpuolusi“ (p. 107). Ši mintis paskelbta 1853 m. jo redaguotame laikraštyje *Keleivis iš Karaličiaus Broliams Lietūwininkams Žinės parnešas*. Straipsnelyje „Sėnliuteriškiai bey Maldū Surinkimai“ (autorius nenurodytas) yra nemažai informacijos apie surinkimų ir Bažnyčios santykius, todėl tiems, kurie domisi jų istorija, vertėtų atkreipti dėmesį į jį dar dėl vieno dalyko: kiek skirtingo senųjų liuteronų ortodoksų³⁹ ir tuometės Liuteronų bažnyčios požiūrio. Čia pasakoma ir pagrindinė priežastis, kodėl „Senliuteriškėy atmeta Maldū Surinkimus“: dėl Augsburgio tikėjimo išpažinimo 14-to straipsnio, kad tik kunigai gali viešai mokyti Dievo žodžio ir teikti sakramentus⁴⁰. Straipsnelyje iš pradžių tarsi pažangiai nuskamba mintis, kad jokia tvarka negali būti nustatoma visiems laikams neatsižvelgiant į naujus poreikius, todėl dabartinė vyresnybė palaikanti surinkimus kaip naudingus. Bet tuoj pat paaiškėja, kad pagrindinis jos rūpestis – sakytojų, ypač keliaujančių, kontrolė. Autoriui atrodė, kad konsistorija turi ne tik valią, bet ir pareigą juos kontroliuoti: „Klaidunams Žodžio Apfakimą uždraufti“, sakytojus „po Uždabojimu laikyti“, įvesti tokią tvarką, kad per „Sawwalninkus, Prašmatus ir Walkunus“ nebūtų daroma žala tikėjimui ir išvengiama atsiskyrimo⁴¹. Šis straipsnelis veikiausiai pirmasis ar vienas pirmųjų, antraštėje turinčių terminą *maldų surinkimas* ir rodančių dvejopą oficialiosios Bažnyčios požiūrį į vis labiau laisvėjantį ir vis sunkiau suvaldomą judėjimą. Kiek vėliau apie konkurenciją tarp kunigų ir sakytojų knygoje *Littauen und die Littauer* (1869) rašęs Otto Glagau (1834–1892) patvirtino, kad konsistorija paėmė surinkimininkus į savo globą⁴², primygtinai rekomendavo juos remti, o kunigai turėjo juos gerbti ir nerodyti priešiško (p. 110). Judėjimui pažinti ir kontroliuoti 1822 m. parapijose ir buvo renkami duomenys, 1823 m. sugulę į Prūsijos konsistorijos ataskaitą.

38 Apie surinkimininkų literatūros ištakas, pobūdį, besiformuojantį skaitymo pomėgį žr. ir Sidabraitė, Rekašiūtė 2018, 170–198.

39 Čia turimi galvoje vadinamieji *senliuteriniai*, kurie nepripažino 1817 m. sudarytos evangelikų liuteronų ir reformatų unijos

ir 1841 m. atkūrė Evangelikų liuteronų bažnyčią.

40 [Kuršaitis] 1853-08-10, 126.

41 [Kuršaitis] 1853-08-10, 126–127.

42 Apie tai žr. ir Hermann 2000, 63, 70.

Sidabraitė literatūrą, skirtą labiau laisvalaikio, o ne surinkimų skaitiniams, tiria pagal tematiką ar vyraujančius motyvus. Joje buvo itin pamėgta artėjančios pasaulio pabaigos tema⁴³. Tai rodo, kad surinkimai Prūsijos Lietuvoje buvo dalis Europą ir Šiaurės Ameriką apėmusio judėjimo, kurio orientyras – irgi pasaulio pabaigos, Dievo karalystės atėjimo ir dvasinio pasirengimo šiam faktui lūkestis. Tos pasaulio pabaigos simboliu tampa kad ir ugnikalnio išsiveržimas Martinikos saloje, pražudęs Sen Pjero miestą – realus faktas, bet aiškinamas, žinoma, kaip Dievo bausmė (p. 110–111). Reikia manyti, kad tokių pasakojimų tikslas – palaikyti įtampą, sukrečiančiomis istorijomis aktyvinti tikėjimą, domėjimąsi Biblijoje pageidaujamu pasirengimu, kad pasaulio pabaiga neužkluptų netikėtai, nepasiruošus (plg. Mt 25,1–13). Tai svarbi tema, todėl būtų buvę geriau apie ją rašyti ne skyriuje „Surinkimininkai ir oficialioji Bažnyčia“, kur ji atrodo truputį pasiklydusi, o atskirai, kaip daroma toliau pasakojant apie knygas, aiškinančias tikrąją krikščionybę, askezės propagavimą ir kt.

Asmens modernėjimo elementų ieškant skyrelyje „Atvirumo ir laisvėjimo ribos“, pirmiausia tenka patirti, kad sėslus gyvenimas protėvių žemėje tebėra vienintelis teisingas pasirinkimas, o lietuvininkas – tvarkingas, disciplinuotas Prūsijos pilietis, ištikimai atsidavęs karaliui (p. 118–121). Šitoje sėslių ir drausmingų žmonių aplinkoje išsiskiria sakytojai, keliaujantys po kaimus ir tarsi Biblijos laikų apaštalai aiškinantys Evangeliją. Apie juos buvo kuriami pasakojimai, todėl į literatūrą atėjo keliaujančio žmogaus paveikslas, skatinęs domėtis pasauliu ir už savo aplinkos ribų (p. 122–125). XIX a. ir XX a. pradžioje Prūsijos Lietuvoje plito kelionių aprašymai. Jie buvo susiję daugiausia su Vokietijos pietistų vykdyta misijų veikla. Kelionės į tolimus kraštus (Rytų Indiją, Kiniją, Šiaurės Afriką), misijų stočių kūrimosi istorijos, kitoks klimatas, augmenija, rasės, gyvenimo būdas, papročiai žadino skaitytojų smalsumą, plėtė akiratį. Dėl stipraus nuotykinio užtaiso dažnai tai buvo ne tiek religinė, kiek grožinė literatūra (p. 121–122). Taigi kartu su tokia literatūra pasaulis plėtėsi, radosi būtinybė toleruoti kitokią gyvenseną ir kitoki žmogų, visuomenė demokratėjo, nors pasaulėjauta ir išliko orientuota į kaimą ir sėslų gyvenimo būdą.

Skyrelis „Askezė ir emocijos įteisinimas“ parodo sąsają su Europoje plitusių blai-vybės sąjūdžiu. Jį skleidusi literatūra, Sidabraitės nuomone, pasižymėjo didžiausia žanrų ir formų įvairove – nuo tradicinės didaktikos iki giesmės, nuo sentimentalus pasakojimo iki girtuoklio testamento ir pan. (p. 126–128). Surinkimininkų literatūra buvo veikiamą bendrųjų to laikotarpio idėjų ir estetinės raiškos, vietoj liaudies dainų atsirado sentimentalios giesmės, pasižyminčios dainoms būdinga poetika, ar tokios, kurios turėjo kriminalinių elementų (p. 131–133). Literatūrinis įdirbis ir kūrybiniai gebėjimai sudarė prielaidas grožinės (pasaulietinės) literatūros elementams rasti. Tai Sidabraitė irgi traktuoja kaip žingsnius modernumo link.

43 Žr. ir Sidabraitė, Rekašiūtė 2018, 180–181.

Literatūros kūrinų tyrimas šiame rinkinyje svarbus tuo, kad aiškiausiai ir plačiausiai parodo, koks buvo santykis tarp tradicijos ir inovacijų XIX a. kultūros lauke, tarsi vis pasufleruoja, kur reikia ieškoti modernėjimo prielaidų bei ištakų, kaip nustatyti būdingas formas, rasti jų priežastis, atpažinti poveikį. Per kūrinius išryškėja surinkimininkų sąsajos su Europoje kilusiais judėjimais, skatinusiais perėjimą iš tradicinių bendruomenių į moderniąsias visuomenes. Apibendrinama savo tyrimą, surinkimininkų literatūrą Sidabraitė apibūdino kaip atspindinčią paties judėjimo ambivalentiškumą: tai judėjimas, vienijęs modernistines ir antimodernistines tendencijas (p. 136–137).

Justyna PRUSINOWSKA straipsnyje „Ruch gromadkarski na Mazurach. Przegląd źródeł“ (p. 235–264) apžvelgia literatūrą, kurioje nagrinėjama surinkimininkų veikla Prūsijai priklausiusioje Mozūrijoje, nurodo Lenkijos ir Vokietijos atminties institucijas, saugančias jų istorijai svarbių rankraščių bei spaudinių. Pirmieji lenkų surinkimininkų tyrimai pasirodė prieš Antrąjį pasaulinį karą, o ypač suintensyvėjo per pastaruosius keliolika metų. Dauguma jų skirta judėjimo istorijai, santykiams su oficialiąja Bažnyčia, tikėjimo dogmoms, gyvenimui, tapatybei. Tyrėjams, ieškosiantiems analogijų tarp Prūsijos Lietuvos ir Mozūrijos surinkimininkų, bus pravartus gausus šaltinių bei literatūros sąrašas⁴⁴.

Šis teminis straipsnių rinkinys buvo sumanytas kaip modernųjų iniciatyvų ir tradicijos dialogą iškeliantis leidinys. Einant prie apibendrinimo, reikia pasakyti, kad surinkimininkų judėjimas, pradėjęs formuotis tradicinę gyvenimą saugančioje visuomenėje, jau pats savaime buvo naujovė. Visi religiniai sąjūdžiai turi įveikti daug vidaus ir išorės iššūkių, o išskylantys prieštarą elementai visuomenėje kaskart kelia įtampą. Šiam judėjimui plečiantis, ir oficialioji Bažnyčia turėjo nusistatyti savo santykį su juo kaip nauju, iš pradžių neprognozuojamai atrodančiu reiškiniu. Dinamišką sąveiką liudijančių faktų ir ieškoma dokumentuose bei literatūros kūriniuose, dėl to surinkimininkų istorija tampa įdomia tyrimų erdve, kurioje randa vietos įvairių disciplinų mokslininkai: istorikai, teologai, literatūrologai, kalbininkai.

Rinkinyje išspausdinti tyrimai, pridedant ir 2018 m. mokslo žurnaluose skelbtus straipsnius, iš įvairių perspektyvų leidžia pažvelgti į reiškinį, turėjusį įtakos dvasišiam Prūsijos lietuvių gyvenimui. Išryškėja ir produktyvios tarpdalykinių tyrimų kryptys. Vis dėlto straipsnių rinkinys nesuteikia tiek erdvės apibendrinimui, kiek jos reikia turint naujų mokslo žinių ir išvalgų. Labai reikia sintezės, kuri apimtų visas sritis ir dar labiau išryškintų pačią surinkimų istoriją, literatūrą, asmens ir visuomenės santykį. Vertinant jau atliktų darbų visumą, matant kryptų platumą, galima įsivaizduoti ir tolesnius tyrimus, kurie parodys surinkimininkų vietą visuomenės raidos procesuose, įtaką socialiniam ir kultūriniam tapatumui, kultūrinei savasčiai ir atminčiai.

⁴⁴ Žr. ir Prusinowska 2018, 506–508.

Šaltiniai ir literatūra:

- BAIRD, ROBERT, 1844: *Kirchengeschichte, kirchliche Statistik und religiöses Leben der Vereinigten Staaten von Nordamerika. Erfter Band. Nach dem Englischen des Robert Baird bearbeitet von Karl Brandes, Dr. phil. Mit einem Vowort von Dr. Aug. Neander*, Berlin: Druck und Verlag von G. Reimer.
- BARASA, DARIUS, 2018a: „Maldininkai Prūsijos Lietuvoje: masiškumas, išplitimas ir įvaizdis XIX a. 3 dešimtmetyje“, *Senoji Lietuvos literatūra* 46. *Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje*, 140–169.
- BARASA, DARIUS, 2018b: „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas (1823)“, *Senoji Lietuvos literatūra* 46. *Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje*, 253–319.
- CITAVIČIŪTĖ, LIUCIJA, 2016: „Gotfrydas Ostermejeris ir jo palikuonys lietuvių raštijoje“, *Senoji Lietuvos literatūra* 41. *Gotfrydo Ostermejerio lituanistinio paveldo tyrimai I*, 15–44.
- ELKAR, TIM CHRISTIAN, 2015: *Leben und Lehre. Dogmatische Perspektiven auf lutherische Orthodoxie und Pietismus. Studien zu Gerhard, König, Spener und Freylinghausen*, Frankfurt/M: Academic Research.
- HERMANN, ARTHUR, 2000: *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė. Straipsnių rinkinys*, Vilnius: Baltos lankos.
- KOTSCH, MICHAEL, 2011: *August Hermann Francke: Pädagoge und Reformier*, Dillenburg: Christliche Verlagsgesellschaft.
- [KURŠAITIS, FRYDRICHAS,] 1853-08-10: „Sėnliuteriškiai bey Maldū Surinkimai“, *Keleivis iš Karaliaučiaus Broliams Lietūwininkams Žinės parnešas*. № 32, 125–127.
- [MILKUS, KRISTIJONAS GOTLYBAS,] 1806: „Vorrede“, *Sėnos ir naujos krikščioniškos Giesmės, ypaczey Senniemiems ant Gėro fu dideleis Raštais išspáuftos draug fu naujom’s Maldū Knygėlemis. Karaláučiuje, Knygdrukawonej’ Lebrekto Eringo. Mette 1806, IX–XVII*.
- MOELLER, FRIEDWALD, 1968: *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945 I. Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen. Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V. 11*, Hamburg: Selbstverlag des Vereins.
- PRUSINOWSKA, JUSTYNA, 2018: „Gromadkarze litewscy i mazurscy wobec zabobonów, ‘bajek’ i ‘rzeczy grzesznych’“, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 3(301), 481–508.
- SCHÄFER, THEODOR, 1885: „Traktatgesellschaften“, *Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche [...]* Fünfhēnter Band [...], Leipzig: I. C. Hinrichs’sche Buchhandlung, 791–803.
- SIDABRAITĖ, ŽAVINTA; KOTRYNA REKAŠIŪTĖ, 2018: „Kai kurios surinkimininkų literatūros formavimosi Prūsijos Lietuvoje tendencijos: sąsajos su vakarietiška tradicija ir lokalinės inovacijos“, *Senoji Lietuvos literatūra* 46. *Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje*, 170–198.

- STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ, INGA, 2018: „Kasdieniai surinkimininkų skaitiniai: Johanno Arndto Szeßos Knygos apie Tikkra Krikščzonuma (1807) ir Rojaus Darželis (1807)“, *Senoji Lietuvos literatūra* 46. Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje, 199–221.
- ŠINKŪNAS, MINDAUGAS, 2018: „Surinkimininkų ir bažnytinių leidinių ortografijos skirtumai Degenų spaustuvės leidiniuose“, *Senoji Lietuvos literatūra* 46. Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje, 222–252.

ONA ALEKNAVIČIENĖ
Raštijos paveldo tyrimų centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius, Lietuva
el. p.: ona.aleknaviciene@ki.lt

Gauta 2020 m. lapkričio 3 d.